

Genealogija jednoga animalističkog frazema

ANTONIJA ZARADIJA KIŠ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

U kontekstu istraživanja kulturnoanimalističke problematike, a u okviru usmene i pisane jezične i književne hrvatske baštine, pozornost privlače ptice i njihova percepcija kroz povijest. Življenjem na istom prostoru izgrađuje se prislan odnos između čovjeka i ptica koji se prepoznaje u filološkom smislu kroz oblikovanje pučkoga ornitološkoga nazivlja. Ono je najčešće povezano s izgledom ptice, zatim s njezinim glasanjem, a rjeđe s etološkim spoznajama (usp. Bouton 2007) prema kojima čovjek prepoznaje svoje mane i vrline. Jasnoća usporedbe između dvaju bića različitih vrsta u vremenskom se hodu nerijetko udaljava od izvorišta usporedbe i postaje nerazumljiva no ipak teško napušta jezični kontekst i ostaje trajno zapisana u pučkoj memoriji. Na tragu ovih ideja rad je usmjeren na propitivanje važnosti pupavca u čovjekovu okruženju i na frazeme u kojima se on spominje. Rad se temelji na rijetkom frazemu “masten kak futač”, koji je privukao našu pozornost te ćemo na kulturološkim i leksičkim putokazima pokušati pojasniti njegovu genealogiju, a u usporedbi sa srodnim, objasniti dva polazišta doživljaja pupavca kroz povijest.

Ključne riječi: frazem, pupavac, mast, Međimurje

Pupavac je ptica selica¹ koja je u Podravini i Međimurju poznatija pod imenom *futač*.² Taj se dijalektizam pojavljuje kao prezime oko Zlatara³ (Frančić 1994: 50) te kao nadimak *Futačovi*, koji se u značenju za “hvalisavca” susreće u nekim krajevima Međimurja, odnosno *Futvači*, koji je poznat za žitelje podravskoga sela Torčec (Peršić Kovač 2013: 139). U istom kontekstu manje je znan frazem “masten kak futač”⁴ za koji su terenska propitivanja⁵ pokazala da se čuje jedino u Međimurju. Za ovaj rad provodila su se manja terenska istraživanja i u Hrvatskom zagorju s nadom da se dozna što više o primjeni

¹ Na prostorima srednje i južne Europe pupavac je ptica selica te ju je moguće vidjeti od kraja ožujka do kraja kolovoza.

² Na južnoslavenskom području zabilježena su 123 naziva za pupavca. <https://sr.wiktionary.org/wiki/futavac>.

³ Postoji i Futač oko Križevaca. Usp. <http://imehrvatsko.net/namepages/index/index/cat/2>.

⁴ Zahvaljujem kolegici Anđeli Frančić, koja mi je skrenula pozornost na ovaj frazem i potakla moju znatiželju da sustavnije istražim njegovo značenje.

⁵ Od srca zahvaljujem kolegici Lidiji Bajuk, koja mi je s žarom pomagala u ovom radu i omogućila uvid u građu s terenskoga etnografskoga istraživanja *Pučka pobožnost i predajna etnobaština na tlu Gornjeg Međimurja*, koje je u suradnji s nekoliko etnologa i studenata provodila od 2010. do 2012. godine.

rijetka i nejasna frazema.⁶ Nažalost, nije se doznalo previše i zato je ovo istraživanje tek pokušaj da se dopre do izvorišta frazema koji još uvijek postoji, no čije je značenje nejasno i porijeklo nepoznato. Međutim, jedan drugi frazem s istom ornitološkom sastavnicom, “smrđiš kak futać” (“smrđiš kao futavac/pupavac”), još uvijek se čuje u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Međimurju, Podravini, a poznat je i mnogo šire od kajkavskoga govornoga područja te je zabilježen i u dubrovačkom kraju (RJAZU 1952: 679) te u Dalmatinskoj zagori.⁷ Zato nam je taj učestaliji frazem bio polazište u genealoškim istraživanjima prvoga frazema.

OD SMRDULJA, BOŽJAKA, GRBENAŠA... DO DĚBA I FUTACHA

Frazem sa smrdljivom pticom je poznat među Slavenima uopće. O njemu je dosta folklorističke građe sakupio Aleksandar Gura (2005: 447–451), a među njom valja istaknuti ukrajinsku legendu prema kojoj je pupavac nekoć bio car svih ptica. Njemu se čak i orao pokoravao. No u trenutku kad je htio postati “ptičji bog” bio je zbog takve drskosti žestoko kažnjen: Bog mu je poručio da će odsada biti “smrdljivi pupavac”, a vječna oznaka drskosti bit će njegova upadljiva krijesta na glavi (isto: 448).

Frazem “smrđiš kāk fūtač” (fūtvač) (Maresić i Menac-Mihalić 2008: 83),⁸ koji je poznat i u varijanti “vōhaš kāk fūtač”,⁹ značenjski je i motivacijski jasan. Odnosi se na izrazito neugodan ptičji vonj, koji kroz spomenuti frazem slikovito opisuje čovjekovu nečistoću, a što dodatno objašnjavaju nazivi za pupavca: *smrdljiva ptica*, *smrdelj*, *smrdulj*. Nastanak toga nazivlja povezan je s vrlo neugodnim vonjem mladih pupavaca koji se odrastanjem gubi (Brehm 1966: 355). Nazivlje apostrofira pupavčevu olfaktivnu karakteristiku, ističući njegovo glavno obilježje u proljeće kad se pupavac gnijezdi i brine za mlade ptiče. Oni odrastaju u izmetu i smradu koji sami s majkom izlučuju. Smrad im tako pruža sigurnu zaštitu od grabežljivaca, ali i obilat izvor kvalitetne hrane za mlade ptiče. Na smjernicama tih ključnih prirodoslovnih tvrdnji stoljećima se gradila loša reputacija lijepe ptice, koja se zbog toga već u Starom zavjetu pridružuje nečistim životinjama (Lev 11, 19; Pnz 14, 18). Negativnim predodžbama o pupavcu pridonijeli su i komentari starih pisaca poput Plinija Starijeg (10, 44), Izidora Seviljskog (12, 7, 66) (usp. Zaradija Kiš 2014: 190–

⁶ Zahvaljujem kolegicama Mirjani Bračko i Sonji Juranić iz Ivanca, koje su mi uvelike pomogle svojom jezikoslovnom znatiželjom, trudom, znanjem i iskustvom.

⁷ Frazem bismo mogli svrstati u skupinu tzv. europskih zoofrazema zbog slične strukture s istom zoonimskom sastavnicom u drugim jezicima (*sale comme une huppe, dirty like a hoopoe, schmutzig wie ein Wiedehopf*) (usp. Turk i Spicijarić Paškvan 2014).

⁸ Frazem je zabilježen na lokalitetima Bakovčice, Podravske Sesvete, Veliki Raščani i Vrbovec.

⁹ Inačica je pojašnjena kao “prahrvatski arhaizam” (usp. http://hr.metapedia.org/wiki/Jugo-psovke_i_na%C5%A1e_stare_kletve#Summary).

191) i dugih (usp. Kunstmann 1938: 2–5) koji su ključni za srednjovjekovna bestijarijska promišljanja. Pupavac tako postaje simbol grješna čovjeka uz što mu se pripisuju i druge loše ljudske osobine poput podlosti i kukavičluka. Valja napomenuti da u antičkom prirodoslovnom i književnom nasljeđu, koje je u temelju mnogih književnoteorijskih i inih istraživanja, pupavac ima posebno mjesto. Tako je u alegorijskim prikazima najgorega ljudskoga grijeha, opačine, zla i čedomorstva ta ptica u središtu pozornosti u grčkom mitu o Tereju koji se pretvara u pupavca.¹⁰ On je i tema jedne Sofoklove tragedije i Filoklove drame, koje nažalost nisu sačuvane, ali je zato poznata Aristofanova komedija Ὀρνιθεὶς / *Ptice* (Sironić i Salopek 1977: 126) i Higinova (Marshall 2002)¹¹ *Fabula* (br. 45) pod nazivom *Philomela* (usp. Zucker 2005: 91), u kojima pupavcu kao negativcu pripada zapaženo literarno mjesto.

Mračni pupavčev simbolizam koji prožima antičku književnost baca u zaborav fizičku privlačnost ptice. Tako su se na osjećaju gadljivosti i divljenja od davnina izgrađivala dva kontradiktorna stava čovjeka prema pupavcu. Pupavčeva ljepota, posebice u letu kad podsjeća na ogromna šarenoga leptira, njegov vitki stas i lijepa krijesta bili su zapaženi te su mu priskrbili atribut "božje ptice". To nam potvrđuje daleko brojnije pučko nazivlje koje pronosi pupavčevu ljepotu nadograđenu deminutivnim oblikom imenica: *božjak/božijak, božja ptičica, božja kokošica, božji koko (kokot ili kokotić), božji petelin (pijevac, pivac, pivčić, pjevčić, ptić), rajski pijevac* (Hirc 1896: 6; Hirtz 1938–1947: 19–20).

Pupavac u letu

¹⁰ U mitu o Tereju neslavni junak postaje pupavac, najslikovitiji simbol akumuliranih grijeha i najmorbidnijih ljudskih djela poput čedomorstva i kanibalizma (Zamarovsky 1985: 318).

¹¹ Usp. http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost02/Hyginus/hyg_fcap.html; <http://www.theoi.com/Text/HyginusFabulae1.html>.

S krijestom kao krunom na glavi, kako govori spomenuta ukrajinska legenda, koju mu je sam Bog dao “kao znak drskosti i smrdljivosti” (Gura 2005: 448), pupavac izvodi razne figure zavisno od toga je li smiren ili u strahu i tada se “baca na tlo, širi rep i krila... uzvija glavu prema natrag, uzdiže kljun uvis... kukmu spušta koso prema dolje. Razljuti li se, on maše njome, a kad mirno sjedi na drvetu... on je širi” (Brehm 1966: 355). Slijedom njegova ponašanja dobio je niz pučkoga nazivlja: *grbedjeda/grebedjed, grebedelj, grebedidio, grebeđa/grebeđ, grebenaš, grebenjak, krbodjed, krebeded/krebededa/krebedid/krebedida/krebedido/krebedjed/krebedjeda konjić, kreba, kreljadeda, babin (bakin) kokot, baljin kokot, butavac, dedek, divlji pjevčić, djedak, petelin* (Hirtz 1938–1947: 19). Bogatstvo leksika koje je motivirano izgledom pupavca govori o tomu koliko ga je čovjek promatrao i koliko mu je bio blizak. Pupavca se, naime, lako pripitomi, povjerljiv je prema čovjeku sve dotle dok ne oskudijeva u hrani. Takva je bliskost ostvariva u toplijim krajevima gdje je pupavac ptica stanarica (Kralj i dr. 2013: 135) i gdje i danas (među lokalnim stanovništvom)¹² živi pod istim krovom s čovjekom. Zato nije čudno što nam drevni mitovi o pupavcu dolaze s afričkoga kontinenta, a njihove je tragove moguće prepoznati kroz kulturološka i literarna nasljeđa, koja postaju poveznice različitih civilizacija. U tom smislu smatramo važnim iznijeti neka kulturološka i mitološka predznanja o pupavcu. Pritom valja imati na umu da danas pupavca sve rjeđe susrećemo među ljudima, da je krajem 20. stoljeća zabilježen znatan pad europske populacije pupavca pa je jasno zašto je mnogi-ma nepoznat. On je zaštićena vrsta, a u *Crvenoj knjizi ugroženih ptica Hrvatske* (2013) nalazi se u kategoriji “gotovo ugroženih vrsta”, što znači da mu prijeti nestajanje u bliskoj budućnosti, posebice ako se nastavi trend pogoršavanja kvalitete staništa. U kontinentalnoj Hrvatskoj pupavac je danas vrlo ugrožen i malobrojan, a u nekim regijama već je i izumro. Tako je npr. tijekom 2008. godine na području Krapinsko-zagorske županije pronađen samo jedan par.¹³

U našem istraživanju važnima su se pokazale socijalne, literarne i kulturološke poveznice, koje najbolje predočuju civilizacijski sraz Istoka i Zapada, gdje odnos čovjeka i životinje može biti vrlo različit pa je različita i mitološka predodžba životinje. Zato u pučkoj tradiciji i književnosti životinju valja propitivati ponajprije u kontekstu raznih kultura i njihove slojevitosti, koje iznjedruju raznolikost i pučkoga nazivlja i frazema. Tako najstarija svjedočanstva o bliskosti pupavca i čovjeka donose već hijeroglifi, među kojima uz 54 različite vrste prikaza ptica¹⁴ prepoznamo pupavca koji se u egipatskom

¹² Na prostorima sjeverne Afrike prebiva tijekom cijele godine i redoviti je stanovnik sela i gradova (Brehm 1966: 355).

¹³ Usp. <http://www.zagorje-priroda.hr/dokumenti/brosura-ugrozene-pticje-vrste-kzz.pdf>.

¹⁴ Iscrpnu studiju opticama u hijeroglifima donosi u 19. stoljeću francuski egiptolog i filolog Emmanuel de Rougé, a slijedom njegovih istraživanja nastavlja se i druga tijekom 20. stoljeća (usp. Keimer 1930: 319).

pismu pojavljuje za onomatopejsku konsonantsku skupinu “db” = , koja je jasna asocijacija pupavčeva glasanja. Takvo glasanje potvrđuje i leksem *děb*, koji je rijedak naziv za pupavca i, uz naziv *futach*,¹⁵ čitamo ga jedino u Belostenčevu *Gazophylaciumu* (Belostenec 1740: 66, 99). Šarolikost naziva koje proizlazi iz interpretacije pupavčeva glasanja pokazuje kako čovjek u različitim krajevima različito čuje pa tako i različito bilježi jedno te isto glasanje: *up-up*, *pup-pup*, *hup-hup*, *vod-vod*, *vud-vud*, *vuk-vuk*, *vut-vut* te na temelju toga oblikuje nazivlje poput: *hupač*, *hupkač*, *popunca*, *papunjak*, *popunjak*, *popunec*, *pupavčić*, *pupoljak*, *puponjak*, *pupovac*, *pupu*, *pupukalo*, *pupunjak*, *pupunjak*, *popak*, *pukavac*, *pupupak*, *všbdš*,¹⁶ *vdod*, *vodak*, *vodakavac*, *vodvodvod*, *vodvokavac*, *vudak*, *vudičak*, *vudman* te *vukvanac*, *vutač*, *vutavac*, *vutkavica*, *vutkuš*, *vutvac*, *udod*, *upup*, *urtut* (Hirtz 1938–1947: 19–20, 400, 543, 555–557). Nazivi, pak, koji su izravno izvedeni iz grč. ἕπωψ i lat. *hupupa*, *epops*, *epopus*, *huppe*, *hupelot*, *huppe*, *upupa* su: *epopsa*, *epops*, *laupapa* zabilježeni su u hrvatskoglagoljskoj književnoj animalističkoj građi (Zaradija Kiš 2014: 192–197; usp. Belova 2000: 210).¹⁷

BOŽJA PTIČICA KAO “BOŽJA IGRAČKA”

Popularnost pupavca i njegova uloga u društvu na drevnom egipatskom prostoru najbolje se razotkriva kroz arheološke artefakte na kojima se pupavca prikazuje kao dječju igračku u ruci boga-dječaka.

U mitološkom kontekstu pupavac je inače izravno povezan sa svijetom bogova i to kao živopisni “kućni ljubimac” kojega u ruci drži Harpokrat¹⁸ – malo božanstvo Horus-dječak – o čemu je magistralsnu studiju pod naslovom *Qulques remarques sur la huppe (Upupa Epops) dans l'Égypte ancienne* objavio njemački egiptolog Ludwig Keimer početkom 20. stoljeća, a koja je bila važan oslonac u našem istraživanju. U svojoj dalekoj prošlosti pupavac je, dakle, bio ptica-zabavljačica i živa dječja igračka, posebno zanimljiva dok se

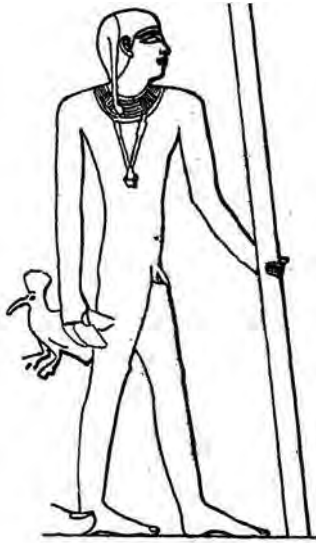
¹⁵ Uz dva naziva koja upućuju jedan na drugoga, Belostenec navodi i sljedeće pučke nazive za pupavca: *putpudin*, *kokotič*, *dedek*.

¹⁶ Etimologija naziva *všbdš* nam je nepoznata. Moguće ju je povezati s indoeuropskim onomatopejskim korijenom *uab, odnosno onomatopejskom konsonantskom skupinom *db, *dbt koja je u egipatskom pismu narisana pupavcem (Keimer 1930: 319; Gardiner 1996: 460).

¹⁷ Usp. <http://physiologus.proab.info/?re=10>.

¹⁸ Grčki oblik imena, Ἄρποκράτης, je helenizirani oblik egipatskoga naziva za maloga Horsa. Kroz različite ikonografske transformacije koje se događaju s istočnjačkim božanstvima, u antičkim prikazima Harpokrata pojavljuje se problem s pticom kao njegovom ikonografskom sastavnicom. Oko identifikacije ptice pojavila su se različita tumačenja u 19. stoljeću gdje su se mnoga priklonila kopcu (DAGR 1900: 12–13). Međutim, pomnija zoarheološka istraživanja s početka 20. stoljeća koja su provedena na četrdesetak egipatskih artefakata od početaka IV. i do sredine VI. dinastije egipatskih faraona (Keimer 1931: 305–312) te ista nastavljena početkom 21. stoljeća (Marshall 2015: 30–35) uz dodatna ornitološka znanja (Géroudet 1998) potvrdila su da je ipak riječ o pupavcu.

igra sa svojom živopisnom krijestom. Zato je pupavac bio česta tema likovnih prikaza u različitim periodima egipatske civilizacije, što su potvrdili mnogi arheološki artefakti (Keimer 1930: 310).

Horus-dječak s pupavcem
(prema Keimer 1930)

Pupavac postaje pitom poput psa, zbog “prisnosti s čovjekom s kojim živi na malom prostoru dolazi na zov, uzima gospodaru hranu iz ruke, prati ga kroz sve sobe kuće i izvan kuće te i ne misli na to da odleti” (Brehm 1966: 355), a sve to zbog životne sigurnosti koja se sastoji u obilju hrane koju će uvijek naći u čovjekovoj blizini. U tom smislu i eufemizam “egipatski čistač” ističe pupavčevu prehranu i njegovu proždrljivost: on jede sve što je vezano za tlo, od crva i mrava do raznih buba, skakavaca pa čak i zmija te tako čisti prostor u kojemu živi čovjek. Zajedništvo pupavca i čovjeka te zanimljive ptičje navike zapazili su već prirodoslovci poput Plinija Starijega (*Naturalis historia* 10, 44),¹⁹ Ovidija (*Metamorphoses* 6, 671–674),²⁰ Elijana (*Περὶ Ζῴων Ἰδιότητος / De Natura Animalium* 1, 35)²¹ te mnogi drugi antički i arapski pisci (usp. Keimer 1930: 306) koji su ga na svojstven način opisivali.

Da je pupavac od davnina bio zanimljiv (posebice djeci) i u mnogim drugim krajevima u kojima se nastanjivao, svjedoči i primjedba našega slučajnoga kazivača Jure K. (1959.) rodom iz Ogorja (Dalmatinska zagora), koji se sjeća kako je u djetinjstvu s vršnjacima htio loviti pupavca:

¹⁹ Cf. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/10*.html.

²⁰ <http://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.met6.shtml>.

²¹ http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Aelian/de_Natura_Animalium/1*.html.

[...] a stariji su upozoravali da ne love pupavca jer oni strašno smrde. Jedan je dječak na visokom stablu iz duplje gdje je bilo gnijezdo izvadio mladog pupavca i stvarno je jako smrdio (to mu je obrana). (2014.)²²

Čovjek uzmiče pred neugodnim mirisom, a olfaktivni doživljaj se doima poput strašila koje se u tom slučaju prenosi na pticu te pupavac *a priori* postaje personifikacija lošega pa ga stoga valja izbjegavati i zaobilaziti. Danas, međutim, nakon što se prisjetio trenutka iz djetinjstva i izgleda ptice, Jure K. zaključuje: “Pupavac je neobično lijepa ptica s kukmom na glavi.” Na temelju povijesnih znanja i rijetkih svjedočanstava o pupavcu do kojih se došlo na terenu, razvidan je antagonizam između lijepa izgleda ptice i njezina neugodna vonja koji su bitne pupavčeve karakteristike. One kod čovjeka izazivaju različite asocijacije. Iz razgovora s kazivačem jasno je da je u jednom trenutku olfaktivni doživljaj nadjačao fizičku ljepotu koja se pojavila kao kasnija sekundarna asocijacija, a koja bi, međutim, mogla biti sadržana u frazemu “masten kak futlač” s kojim smo započeli ova razmišljanja o pupavcu i koji nas je potakao na sva prethodna istraživanja o njemu.

“LIJEP KAO PUPAVAC”

Usredotočimo se na zabilježeni ornitološki frazem “masten kak futlač” koji je potvrđen samo u Općini Sveta Marija u istočnom Međimurju. Zanimljivost frazema je njegova prva pridjevska sastavnica, koja se temelji na imenici *māst* čije je prvotno zaboravljeno značenje “boja”.²³ Valja istaknuti da je u našim zabilješkama nedoumicu izazvao iskaz mlađega kazivača koji je potvrdio da mu je poznat frazem i da su mu, kad je bio mali,

pri jelu, ako bi bio mastan oko ustiju i po bradi, govorili: “Masten si kak futlač, zbriši se koli zob!”²⁴

U razotkrivanju značenja frazema najviše poteškoća zadaju semantičke nijanse i arhaično značenje imenice *māst*, odnosno njezin pridjev *masten*. Imenica ima tri značenja od kojih su prva dva najbrojnija i ostala su u aktualnoj uporabi:

²² Zabilježeno u neformalnom razgovoru s Jurom K. u jesen 2014. god.

²³ Uz imenicu *boja*, koja je turcizam u hrvatskom jeziku, nerijetko se susreće i germanska posuđenica *farba*. Ona je dio razgovornoga regionalnoga vokabulara kao i leksem *kolor* (kolur), čije se izvedenice najčešće koriste kao strukovni slikarski ili fotografski termini, dok imenica *mast* pripada zastarjelicama (Štimac Ljubas 2013: 93–94). Valja napomenuti da su stariji hrvatski i slavenski nazivi za boju *krasa*, *mast* i *cvijet* (Klaić 2001: 183), koje prepoznajemo u različitim izrazima i frazemima (Opašić i Spicijarić 2010: 122).

²⁴ Kazivanje (veljača 2015.) je zapisala Sonja Juranić tijekom susreta s Mirkom Š. (1964.).

- zgusnuta tvar za mazanje (lat. *unguentum*),
- gusta uljna tvar u tkivu životinja, masnoća (lat. *pinguedo*).

Treće značenje odnosi se na boju. Ono je prema *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* (2002: 716) knjiška zastarjelica. Arhaično značenje “masti” za boju se izgubilo u govoru, ali je frazem kao cjelina ostao pa se i tumačenje njegove prve sastavnice priklonilo prvom značenju. Zbog toga se i značenje cijeloga frazema promijenilo u smislu da je upućeno čovjeku koji je prljav od neke masnoće.²⁵ Slavenizam *mâstь* i latinizam *kolura* između ostaloga se i vrlo konkretno odnose na boje na životinjama o čemu *Rječnik JAZU* donosi primjere poput:

Kamaleonti promiñuju se u masti. (Radnić 1683: 2, 210; usp. RJAZU VI 1904–1910: 503)

Leptiri, koji dobivaju mast lišća, što ih pītā. (Pavlinović 1871: 160; usp. RJAZU VI 1904–1910: 503)

Takvo je značenje i najskromnije zastupljeno, ali je važno u tumačenju međimurskoga frazema. *Mâstь* je praslavenska i staroslavenska imenica, čije je prvotno značenje bilo “boja” i u tom se značenju²⁶ živo koristila još u 19. stoljeću. Kroz različite značenjske nijanse prepoznajemo je u nazivima koji izravno apostrofiraju prisutnost određene boje i to uglavnom modre: *masnica* (*modrica*), *mastilo* (tinta ili tiskarska boja koja je najčešće modra), ali i boja općenito: *mastilac* (bojar, ličilac), *mastioničar* (slikar, kolorist), *mastilovka* (slikarska paleta), *mastilja* (majstor/ica za bojenje vunene tkanine) (Skok 1972/II: 383). U tom kontekstu vrlo je živ frazem u značenju prevaranta “biti premazan svim mastima”, odnosno “svim bojama” (RJAZU 1904–1910/VI: 502). “To nije mastan čovjek s kojega bi se cijedila masnoća, nego je to čovjek *šaren*, *šaren tip*, onaj koji *šara*, dakle nestalan i nepouzdan, kakvi već prevaranti i jesu u značenju biti prevarant, izdavati se za nekoga drugoga” (Opačić 2000).²⁷

Na temelju rečenoga semantičku vrijednost našega frazema možemo tražiti u izgledu pupavca, njegovoj ljepoti, bojama i šarenilu njegova ruha koje zadivi svakoga kome se pruži prilika sresti tu iznimno privlačnu pticu: perje mu je iznijansirano ružičasto-cimetnom bojom, dok su mu rep i krila crno-

²⁵ Istaknimo da je imenica *mâst* tek u nekoliko primjera iz 18. stoljeća (prema *Rječniku JAZU*) zabilježena u značenju “bljedila” (lat. *color*), odnosno bijele boje lica: “A i lica sva ñihova blidon mašću pokriše se” (Vuletić 1706: 17; usp. RJAZU VI 1904–1910: 503); također i za tamnu put: “Čovik visok on ne biše, dali sridñi, mrke masti” (Knežević 1759: 20; usp. RJAZU VI 1904–1910: 503).

²⁶ “Ima se upisati različnim kolurom ili masti” (Kašić 1640: 33a; usp. RJAZU 1904–1910/VI: 502); “Taj ga nauči miješati masti” (Pavlinović 1871: 71; usp. RJAZU 1904–1910/VI: 502).

²⁷ Cf. <http://www.matica.hr/vijenac/161/Premazan%20svim%20mastima/>.

bijelo isprugani kao i vrhovi krijeste kad se raširi. Dok leti to je prekrasna ptica koja privlači poglede i zadivljuje svojim izgledom te bi zato značenje frazem “masten kak futač”, na temelju priloženih etimoloških natuknica, valjalo razumjeti kao “biti lijep ili privlačan *kak futač*”. U tom smislu frazem bi pripadao skupini rjeđih poredbenih animalističkih frazema s pozitivnom konotacijom (usp. Frančić i Menac-Mihalić 2014: 1–10).

Iz svega rečenoga možemo zaključiti da su frazemi, a posebice animalistički, iznimno i kompleksno jezično bogatstvo koje konstantno privlači mnoge istraživače (usp. *Životinje u frazeološkom ruhu*).²⁸ Frazemi su katkad jasno no nerijetko i teško ili nikako objašnjivi jer “frazeologija je više od ostalih jezičnih područja povezana s tradicijom, poviješću i kulturom nekog naroda” (Turk 1994: 38) koju prožimaju sjene dalekih civilizacija i kultura. Takve prikrivene tragove prošlih vremena pronalazimo u najdubljim jezičnim naslagama pa se stoga frazemi katkad doimaju neobjašnjivima. Zanimajući se za njihovu učestalost i razloge opstanka u našim smo razmišljanjima pokušali dosegnuti izvorišta jednoga rijetkoga animalističkoga frazema, “masten kak futač”, čiji je glavni subjekt ptica iznimne ljepote. Na temelju podastrijetih spoznaja i oponentnoga frazema “smrdiš kao futač/futavac/pupavac”, razvidno je da se ključnim pokazao izgled pupavca koji je oblikovao frazem, čije smo značenje (i današnju najvjerojatnije neadekvatnu uporabu), nastojali objasniti, upirući se na postojeću filološku te vrlo skromnu recentnu etnološku građu, a uz pomoć važnih arheoloških i ornitoloških znanja o njezinoj povijesti, navikama i ponašanju. Istraživanje je istaklo etimološke i semantičke značajke pridjevske frazemske sastavnice, njezinu zastarjelost i zaboravljeno značenje, koje je uzrokovalo netočnu percepciju frazema u aktualnoj jezičnoj situaciji s obzirom na njegovu usmenu transmisiju. Višeznačnost ključnoga leksema *mast* uzrokovala je problematičnost značenja rijetkoga, no još uvijek postojećega frazema “masten kak futač”, ali je i otvorila pitanje pripada li pridjev *masten* u našem frazemu zastarjelici *mast* u značenju boje ili šarenila ili pak prvom značenju imenice (lat. *unguentum*). O tomu i ovisi interpretacija frazema.

Ovim smo radom tek pokušali rasvijetliti genealogiju rijetkoga frazema, koji se razvio na izgrađenom odnosu čovjeka i ptice u zamršenim kulturološkim prožimanjima i jezičnim mijenama.

²⁸ Riječ je o jedinstvenom zborniku radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa *Animalistički frazemi u slavenskim jezicima* koji se održao u Zagrebu u ožujku 2014. godine. (<http://www.animalisticki-frazemi.eu/index.php/znanstveni-skupovi/znanstveni-skup-21-i-22-ozujka-2014/zbornik-radova>).

NAVEDENA LITERATURA I IZVORI

- Belostenec, Ivan. 1740. *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium: selectioribus synonymis, phraseologiis verborum constructionibus, metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum ... / Joannis Bellosztenecz. Zagrabiae: Typis Joannis Baptistae Weitz.*
- Belova, Olga. 2000. *Slavjanski bestijarij. Slovar' nazvanij i simboliki*. Moskva: Indrik.
- Biblija. 1968. Zagreb: Stvarnost.
- Bouton, Mark E. 2007. *Learning and Behavior. A Contemporary Synthesis*. Sunderland, Mass: Sinauer Associates Publishers.
- Brehm, Alfred Edmund. 1966. *Kako žive životinje*. Rijeka: Otokar Keršovani.
- DAGR. 1900. *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, 3/1. Charles Daremberg i Edmond Saglio, ur. Paris: Librairie Hachette, 12–13.
- Frančić, Anđela. 1994. "Medimurski obiteljski nadimci". *Rasprave ZHJ* 20: 31–66.
- Frančić, Anđela i Mira Menac-Mihalić. 2014. "Hrvatski dijalektni frazemi koji kao sastavnice imaju nazive životinja i glagol tipa *gledati*". U *Životinje u frazeološkom ruhu*. Dostupno na: http://www.animalistickifrazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Franic_Menac%20za%20WEB.pdf (pristup 7. 10. 2016.).
- Gardiner, Alan. 1996. *Egyptian Grammar*. London: Oxford University Press.
- Géroudet, Paul. 1998. *Les Passereaux d'Europe*, 1. Lausanne, Paris: Delachaux, Niestlé.
- Gura, Aleksandar. 2005. *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*. Beograd: Brimo, Logos, Aleksandrija.
- HER. 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi liber.
- Hirc, Dragutin. 1896. "Što priča naš narod o nekim životinjama". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1: 1–26.
- Hirtz, Miroslav. 1938–1947. *Rječnik narodnih zoologičkih naziva. Ptice (Aves)*, 2. Zagreb: JAZU.
- Ime hrvatsko: Futač, Futać*. Dostupno na: <http://imehrvatsko.net/namepages/index/index/cat/2> (pristup 24. 3. 2015.).
- Jugo-psovke i naše stare kletve. Kajkavske stare kletve*. Dostupno na: http://hr.metapedia.org/wiki/Jugo-psovke_i_na%C5%A1e_stare_kletve#Summary (pristup 2. 3. 2015.).
- Kašić, Bartol, prev. 1640. *Rituale Romanum*. Romae.
- Keimer, Ludwig. 1931. "Quelques remarques sur la huppe (Upupa Epops) dans l'Égypte ancienne". *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale (BIFAO)* 30: 305–331.
- Klaić, Bratoljub. 2001. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Knežević, Petar. 1759. *Životi četiriju svetaca čudotvoriteļa ... ukratko sastavljeni od o. f. Petra Kneževića iz Knina*. U Mlecih.
- Kralj, Jelena, Sanja Barišić, Vesna Tutiš i Davor Ćiković. 2013. *Atlas selidbe ptica Hrvatske*. Zagreb: HAZU.
- Maresić, Jela i Mira Menac-Mihalić. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Marshall, P. K., ur. 2002. *Hyginus. Fabulae. Editio altera*. Munich: K. G. Saur.
- Marshall, Amandine. 2015. "L'enfant et la huppe dans l'Égypte antique". *Archéologia* 531: 30–35.
- Opačić, Nives. 2000. "Što znači, odakle dolazi: Premazan svim mastima". *Vijenac* 161 (4. 5. 2000.). Dostupno na: <http://www.matica.hr/vijenac/161/Premazan%20svim%20masti-ma/> (pristup 9. 3. 2015.).

- Opašić, Maja i Nina Spicijarić. 2010. "Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa sastavnicom boje u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji". *Fluminensia* 22/11: 121–136.
- Pavlinović, Mihovil, prev. 1871. *Radišu Bog pomaže. (Self-help Smilesa)*. Zadar: Matica dalmatinska.
- Peršić Kovač, Vesna. 2013. *Zapisi iz podravske svakodnevice*. Koprivnica: Gradska knjižnica Durđevac, Baltazar d. o. o.
- Radnić, Mihovil. 1683. *Pogrđeće ispraznosti od svijeta...* Romae.
- RJAZU 1904–1910. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 6. Zagreb: JAZU.
- RJAZU 1952. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 13. Zagreb: JAZU
- Sironić, Milivoj i Damir Salopek. 1977. *Grčka književnost*. U *Povijest svjetske književnosti*, 2. Zagreb: Mladost.
- Skok, Petar. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 2. Zagreb: JAZU.
- Stoykova, Ana. 1994, 2009–2012. Dostupno na: <http://physiologus.proab.info/?re=10> (pristup 20. 3. 2015.).
- Štimac Ljubas, Vlatka. 2013. "Podrijetlo, sintaktička struktura i leksikografska obradba naziva za boje". *Studia lexicographica* 1/12: 91–115.
- Turk, Marija. 1994. "Naznake o podrijetlu frazema". *Fluminensia* 6/1–2: 37–47.
- Turk, Marija i Nina Spicijarić Paškvan. 2014. "Kontrastivna raščlamba kao postupak otkrivanja podrijetla frazema (na primjeru frazema sa zoonimskom sastavnicom)". U *Životinje u frazeološkom ruhu*. Dostupno na: [http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Turk_Spicijaric%20za%20WEB%20\(1\).pdf](http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/Turk_Spicijaric%20za%20WEB%20(1).pdf) (pristup 7. 10. 2016.).
- Tutiš, Vesna, Jelena Kralj, Dragan Radović, Davor Ćiković i Sanja Barišić. 2013. *Crvene knjige ptica Hrvatske*. Zagreb: Ministarstvo zaštite okoliša i prirode RH, Državni zavod za zaštitu prirode. Dostupno na: <http://www.sumari.hr/biblio/pdf/10033.pdf> (pristup 10. 2. 2015.).
- Vuletić, Petar. 1706. *Osip pravedni...* Venetia.
- Zamarovský, Vojtech. 1985. *Junaci antičkih mitova*. Zagreb: Školska knjiga.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2014. "Est' ptica epopsa". Jedan hrvatskoglagoljski egzempl i njegov kulturološki kontekst". *Slovo* 64: 183–205.
- Zucker, Arnaud. 2005. *Physiologos. Le bestiaire des bestiaires*. Grenoble: Édition Jérôme Millon. http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost02/Hyginus/hyg_fcaph.html (pristup 10. 2. 2015.).
- http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Aelian/de_Natura_Animalium/1*.html (pristup 10. 2. 2015.).
- http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/10*.html (pristup 10. 2. 2015.).
- <https://sr.wiktionary.org/wiki/futavac> (pristup 7. 10. 2016.).
- <http://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.met6.shtml> (pristup 10. 2. 2015.).
- <http://www.zagorje-priroda.hr/dokumenti/brosura-ugrozene-pticije-vrste-kzz.pdf> (pristup 15. 3. 2016.).
- <http://www.animalisticki-frazemi.eu/index.php/znanstveni-skupovi/znanstveni-skup-21-i-22-ozujka-2014/zbornik-radova> (pristup 7. 10. 2016.).

THE GENEALOGY OF AN ANIMAL PHRASEME

SUMMARY

This paper is couched in the framework of cultural animal studies, in the Croatian oral and written linguistic and literary heritage. More specifically, it deals with birds and the way they have been perceived throughout history. Many variants of a bird's name appear as a result of links that have been established with a particular bird, and there are phrasemes and sayings that are derived from the bird's behaviour. Due to various circumstances over time, the source of such a phraseme, and gradually also its meaning, is lost, although it remains preserved, but solely in folk memory. Thinking along those lines, this paper is based on the rare notations in field reports from around Međimurje that refer to the hoopoe bird and its influence in the shaping of certain phrasemes. They include the phraseme "*masten kak futač*" (as fatty as a hoopoe) that caught our attention, and we will try to explain the source of this phraseme using the cultural lexical paradigm, and to clarify two different hoopoe source experiences through a comparison with others.

Keywords: phraseme, hoopoe bird, grease, Međimurje